

דף לא

- נד. א. האם אדם קונה דבר בידו כאשר היד נתונה סמוך לקרקע תוך שלשה טפחים?
ב. האם צדי רשות הרבים כרשות הרבים לענין שבת ולענין דיני קנינים?
ג. האם משיכה קונה לגנב ברשות הרבים?

א. רש"י (כאן ובקדושין כו) כתב שפחות משלשה סמוך לקרקע אינה הגבהה. והתוס' הקשו הלא מכל מקום קונה משום שהדבר בידו ואין צורך בהגבהה (וכ"כ התוס' בב"ק כט:).

אף לדברי רש"י, מבואר בסוגיא שאם מגרר בשבת ומצרף ידו למטה מג', מתוך שהיא נחשבת מקום חשוב לענין הנחת שבת, הכי נמי לענין קנין. (ע' קרני ראם על מהרש"א; מגיני שלמה; קצוה"ח ש"א, א).

א. כדברי רש"י כתב רשב"ם (ב"ב פו.) ועוד (ע' מאירי קדושין כו. בשם רוב הפוסקים; טשו"ע חו"מ קצח, ב בשם י"א). ויש סוברים שדי בהגבהה טפח (עתוס' וש"א"ר קדושין שם; חו"מ שם). ויש מחלקים בין קנין מהפקר לקנייה מאדם אחר, ויש מחלקים בין הגבהה ביד ממש להגבהה על ידי דבר אחר.

ב. יש מהאחרונים שכתבו שגם רש"י מודה לתוס' שאם החפץ בתוך ידו, קונה בתורת 'יד' ללא הגבהה, ולא הצריך הגבהה אלא כאשר החפץ בולט ויוצא מצדי ידיו, או כשהוא מוגבה מכחו ואינו בתוך ידו. (עפ"י המקנה קדושין שם; נתיבות המשפט קצח, ג רסח, ב. [וע' גם בשו"ת פרי יצחק ח"א מ; חדושי הגר"ח הלוי — סוף הל' גניבה. ולפי"ז אין צורך בסברת קרני ראם הנ"ל, אלא בסמוך בגמרא מדובר כשהחפץ מונח על ידו הלכך קונה ללא הגבהה מתוך 'יד' וכאוויר חצרו שקונה לו]. וע"ע בשו"ת צמח צדק אה"ע דש).

ג. יש מי שכתב שבגט שהוא בעל כרחו, מודה רש"י שקונה בפחות מג' טפחים. (עפ"י מגיני שלמה). ויש חולקים. (ע' שטמ"ק; קצות החשן רסח סק"ב; חדושי הגר"ח ח"ב לה, ד).

ב. לרבי אליעזר, צדי רשות הרבים כרשות הרבים דמי והמניח שם כמניח ברשות הרבים. וחכמים חולקים ופוטרים. ואמרו בגמרא שאף רבי אליעזר לא אמר אלא לענין שבת משום שלפעמים דוחקים הרבים ונכנסים, אבל לענין קנין משיכה — קונה בצדי רה"ר מפני שאין הרבים מצויים שם.

ג. לדברי רבינא משיכה קונה לגנב ברשות הרבים. ולרב אשי — אינה קונה. (ומחלוקתם תלויה בדיוקי המשנה בב"ק).

לר"י מבעלי התוס', לא אמר רבינא אלא לענין חיוב אונסין, אבל אינו קונה שיהא שלו לגמרי. וריצב"א לא מחלק בדבר, וכתב שאביי ורבא במקום אחר נחלקו על רבינא, שאמרו שניהם שמשכה אינה קונה ברה"ר.

דף לב

- נה. האם יש חיוב מלקות במקרים דלהלן, או חיוב ממון, או שניהם גם יחד?
א. המאנס או מפתה אחת מחייבי מלקיות.
ב. החובל בחבירו.
ג. עדים שהעידו על איש פלוני שחייב ממון, והוזמו.
ד. מי שנתחייב מלקות וממון בעשיית מעשה אחד.

סוף סוף כיון דלעסיה קנייה' — לאו דוקא לעס אלא רצה לומר כיון שאינו מחזיר והולך ולועסו — קנה. (מהר"ם שיף)

כיון דלעסיה קנייה...? — כגון שתחב לו לתוך בית הבליעה' — משמע שהבולע תרומה חייב, ואף על פי שהאוכלה אכילה גסה פטור, כי אינה בכלל 'אכילה' — בליעה נחשבת 'אכילה'. (כן הוכיח בשו"ת דובב מישרים ח"ג מג, וכ"ה במנחת חינוך ג, וע"ש רפא, ה — וכדעת הנודע-ביהודה (קמא יו"ד לה), שבליעה נחשבת כדרך אכילה, דלא כהתורת-חיים. [ובמקום אחר ביאר הדובב-מישרים (פח) מדוע הנוב"י לא הוכיח מכאן — כי אפשר שהולך הוא לשיטתו בצל"ח (ברכות לח) שזר חייב על אכילת תרומה אף כשאוכל שלא כדרך אכילה. וע' הר צבי]. וכן מפורש בתורי"ד בשבת (עג). שהבולע חלב חייב. ע"ע במובא בחולין קג — חוברת עז).

על חיוב משום 'נהנה' באכילת איסור, כגון כאן בתרומה לזרים — ע' מה שכתב בספר שערי ישר א, ט ד"ה וביסוד.

על מה שכתבו התוס' שנתקלקלה קצת התרומה בפיו עד שאינה שוה פרוטה — ע' בנתיבות המשפט (קמח, א) שהוכיח מכאן שדבר שאינו שוה פרוטה לכל אדם אלא לאדם אחד בלבד, אין חייבים על נזקו, שהרי גם כאן אצל האוכל הלא היא שוה פרוטה ואעפ"כ פטור עליה משום גזלן ומזיק. ויש מי שכתב לחלק בין דבר שאינו שוה פרוטה אלא למזיק בלבד, שהוא פטור, לדבר שאינו שוה אלא לניזק — שחייבים עליו. (ע' בשו"ת אור לציון ח"א חו"מ ד).

ועל המבואר בתוס' שאם תחב לו חברו לרצונו לבית הבליעה, לדברי ר"י לא קנאו להתחייב באונסין ולדברי ריצב"א נתחייב — ע' בקובץ שעורים שתלה שאלה זו בדברי הקצות-החשן (שמח) שגנב אינו קונה החפץ ללא מעשה מצדו, ואין די בקנין שקונה לו חצירו מאליו. (ובדבר אברהם (כא) הוכיח מהשיטמ"ק להלן (לד. בשם רשב"א) שאף בלי מעשה קנה הגנבה).

ועל סברת ריצב"א ששני דברים הבאים בסמיכות נחשבים כבאים בבת אחת — ע' בספר שערי ישר ה, כב ד"ה דהנה; דובב מישרים ח"א נ.

דף לא

(ע"ב) 'אי בזוטרי לאו אורחיה הוא' — ואינו חייב משום שבת וגם לא קנאו במשיכה להתחייב באונסין, כי כל דבר שדרכו בהגבהה אינו נקנה במשיכה. (ריטב"א. ורש"י הזכיר רק חיוב שבת. ויש מפרשים שרצה לפרש אף לרבינא בסמוך, שמשיכת גנב קונה אף ברה"ר, הגם ששאר משיכות אינן קונות שם, וי"ל שהוא הדין לענין דברים קטנים).

כללים ושיטות

קם ליה בדרבה מיניה' (ל-לו)

חייבי-מיתות מזידין, שוגגין ואנוסין

כלל מוסכם הוא: כל המתחייב בנפשו אין משלם ממון (לשון המשנה לו:). ולא רק בשמתחייב מיתה ממש, אלא אפילו חייבי מיתות שוגגין ומוטעין, ודומיהן, שאינם נידונים למיתה בבית דין (וכן בזמן הזה,

שאינן דנים למיתה) — פטורים מכל חיובי ממון שחלו בזמן העבירה החמורה. כמאמר תנא דבי חזקיה: מכה אדם ומכה בהמה. מה מכה בהמה לא חילקת בו בין בשוגג בין במזיד וכו' לחייבו ממון, אף מכה אדם לא תחלוק בו בין בשוגג... — לפוטרו ממון (לה. ומבואר בתוס' (להלן לה. ד"ה ומי; סנהדרין עט. ד"ה ומפקא) שישנה דעת תנאים החולקת על תנא דבי חזקיה, ואולם סוגיין דעלמא כתנדב"ח שחייבי מיתות שוגגים פטורים מן התשלומים).

ומי שנאנס לעבור עבירה שיש בה חיוב מיתה — כתב בשיטה מקובצת (ל: בשם 'שיטה ישנה') שאינו נפטור מן התשלומין, כי בזה יש לומר להפך: מה מכה בהמה חילקת באונס גמור, לפטרו, כך מכה אדם תחייבו. אמנם, כבר העירו, שהדבר שנוי במחלוקת הראשונים (תוס' ורמב"ן) האם אדם שחבל והזיק באונס גמור, מתחייב בממון אם לאו. ולשיטת הרמב"ן (ס"פ השוכר את האומנין) שחייב, שוב ניתן להכליל גם אונס בהיקש זה של תנא דבי חזקיה ויהא בו דין 'קם ליה בדרבה מיניה' (קובץ שיעורים אות צו). וכן הסתפק בנידון זה הגאון רבי עקיבא איגר (ל:), אך מטעם אחר; אפשר שמעשה עבירה באונס לא נידון כעבירה כל עיקר. ולא נקרא 'מחוייב מיתה' שייפטר משום כך מן התשלומין. (וכבר האריכו האחרונים בהגדרת מעשה עבירה הנעשה באונס. וראה במובא ביוסף דעת יבמות נו (חוברת קמח). וע"ע מנחת חינוך (רצו, כו) שהסתפק גם הוא בדין קלב"מ במעשה באונס, ולא הזכיר מהסברות הנ"ל).

שיטת רש"י (בב"ק לה) ששייך לומר 'קם ליה בדרבה מיניה' בעשיית מלאכה בשבת בקלקול, הגם שפטור מן המיתה. והתוס' חלקו שאין זה דומה לחייבי מיתות שוגגים, שהרי מקלקל אינו בכלל מלאכה המחייבת. [ובבאור דברי רש"י יש אומרים שסובר שאף 'מקלקל' בכלל מלאכה הוא אלא שנתחדש לפוטרו מחיובים (ע' אגרות משה או"ח קכב, ג). ויש מפרשים שגם זה נכלל בהקש תנא דבי חזקיה ל'מכה בהמה', שאין בו חילוק כלל, והכי נמי כיון שבאותו מעשה יש אופנים שמתחייב מיתה ופטור מממון, אין לחלוק בו ופטור מממון בכל אופן (ע' הר צבי). או בדרך זו: כיון שמצד המעשה הוא חייב מיתה ואך משום כוונתו נפטור, לפי שנתכוין לקלקל ולא לתקן, לכך יש בכח המעשה לפוטרו מממון (ע' אבני נזר או"ח קפו, ו-1)]. וע"ע במצוין ביוסף-דעת ב"ק שם — ישוב דברי רש"י עם סוגיתנו בזורק חץ וקרע שיראין.

חייבי-מיתות אחרים

מבואר בגמרא (סנהדרין עב) שגם חיוב מיתה שאינו בגדר הטלת עונש של בית-דין, יש בו פטור מממון, כגון: הרודף אחר חברו להורגו, כיון שכל אדם מצווה להורגו כל עת רדיפתו (כשלא ניתן להציל את הנרדף בדרך אחרת). אם שיבר כלים תוך כדי רדיפתו — פטור מממון. [וכבר דנו, אם בסופו של דבר לא הרגוהו, האם נידון הוא כחייבי מיתות מזידין כיון שהיה חייב מיתה בפועל, או שמא כיון שבסופו של דבר לא הרגוהו, הרי זה דומה לחייבי מיתות שוגגין. וכמה השלכות לדבר. ותלו שאלה זו במחלוקת הראשונים. ע' רש"י סנהדרין שם; קצות החושן כח, א; אחיעזר אה"ע יח; קה"י כתובות כב, ב].

עוד דנו אחרונים בחיוב מיתה שאינו אלא רשות, כגון העובר עבירה שדינה ב'קנאין פוגעין בו' — האם נפטור מתשלומין. הדבר נוגע לדברי רש"י בתחילת הפרק שכתב על 'הבא על הכותית' (שיש לה קנס) — 'גרי אריות הם'. ולפי זה הרי הוא כבועל ארמית שקנאין פוגעין בו. אמנם דחו ראיה זו, שאין בבעילת כותית דין זה (ע' בהפלאה ובחידושי רעק"א ובעוד אחרונים — על משנתנו). והגרי"מ חרל"פ זצ"ל הוכיח (בשו"ת בית זבול ח"ב ד) שאין בכגון זה פטור ממון.

חייבי כריתות

לדברי רבי נחוניא בן הקנה, חייבי כריתות נפטרים מן התשלומין כחייבי מיתות בית דין. ולדרשת אביי, הוא הדין בשאר מיתה בידי שמים. ואילו לרבי לא אמר רבי נחוניא אלא בכתה. ואין הלכה כרבי נחוניא אלא כסתם מתניתין שחייב.

חייבי כריתות שוגגים, לרבי נחוניא בן הקנה — לפי פשוט דברי רש"י (בפסחים כט, וע"ש לב. ד"ה כרב נחוניא ובמהרש"א ובצל"ח) חייבים בתשלומין. וכן דעת הרמב"ן. והתוס' חולקים. (שם, וכאן ל: וכן הולכים לשיטתם בד"ה הכל (ל). — קובץ שעורים פד. ויש אומרים שאף לרש"י פטור. ע' במהרש"א בפסחים ובקריני ראם ובשפת אמת ובהגהות ריח"ל מייזליש שם; קצה"ח כח. וע' דבר שמואל פסחים שם שהביא מהתוספתא (ב"ק ט, ו) לפטור. וע"ע הפלאה ל; אחיעזר ח"א כ,ה; ראש הברזל יט; מלואים והשמטות לגר"י אברמסקי על התוספתא כתובות).

חייבי מלקיות וממון; מלקות ומיתה

כשם שחייבי מיתות פטורים מממון, כך חייבי מלקיות, דקיימא לן כחכמים שאין לוקה ומשלם, ודלא כרבי מאיר שאמר לוקה ומשלם. [וכשם שחייבי מיתות פטורים מממון גם בשני מעשים נפרדים שנעשו בזמן אחד (כמו שדרשו להלן לה. ובתוס'), כך הדין בחייבי מלקיות, כגון שחבל בחברו ובאותו זמן קרע שיראים במעשה נפרד. ע' בחדושי הגרעק"א לה.].

ונחלקו רבי יוחנן וריש לקיש (לד-לה) האם חייבי מלקיות שוגגים חייבים לשלם ממון או פטורים. ומבואר בגמרא טעמו של ריש לקיש שפוטור, משום שמשוה חייבי מלקיות לחייבי מיתות (גזרה שוה 'רשע-רשע' או הכאה-הכאה), וכשם שחייבי מיתות שוגגים פטורים מממון, כך חייבי מלקיות.

בסוגיא במסכת חולין (פא) מבואר שרבי יוחנן וריש לקיש הלכו לטעמם במחלוקת אחרת; האם חייבי מיתות שוגגים נפטרים מחיוב מלקות אם לאו, (כגון ששחט אותו ואת בנו ביום אחד, לעבודה זרה). ויש להבין את הזיקה בין שני הנידונים הללו, הלא בסוגיתנו מבואר שמחלוקתם תלויה בגזרה-שוה, האם יש לדמות מלקות-וממון למיתה-וממון, ואילו כלפי מיתה-ומלקות לא נאמרה גזרה-שוה זו?

ומובא בשם הגר"ח מבריסק לבאר שאמנם שורש מחלוקתם אחד הוא; זה שאין אדם לוקה ומשלם, דרשו בגמרא מן הכתוב כדי רשעתו במספר, ארבעים יכנו... — משום רשעה אחת אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות. וסובר רבי יוחנן שכאשר אין מתבצע העונש בפועל, כגון שלא התרו בו, אין כאן 'רשעה' המחייבת, ושוב אין כאן שתי רשעיות, ומתחייב בעונש השני. ואילו ריש לקיש סובר שגם כשהעונש אינו מתקיים בפועל, יש כאן 'רשעה', וא"א לחייבו משום שתי רשעיות. ולכן אין חילוק בזה בין מלקות וממון למיתה ומלקות, כי עיקרו של דין זה נאמר לבית דין, שלא ירשע בשתי רשעיות, כך לי מלקות וממון או מיתה ומלקות. ואולם חייבי מיתות שוגגים שפטורים מממון לכולי עלמא, דין זה שונה ביסודו, שאינו שייך כלל להרשעת בית דין שתי רשעיות, אלא הוא דין אחר שנלמד מולא יהיה אסון, שהמעשה המחייב מיתה אינו מחייב ממון, ולא משום הרשעת בית דין, אלא משום עצם המעשה המחייב, הלכך אין שם חילוק בין שוגג למזיד. (וע' גם בחדושי הנצי"ב חולין פא.

וכו"ב כתבו מפרשים נוספים, שיסוד מחלוקתם בשאלה אם רשעה שאינה מסורה לב"ד בפועל, פוטרת מביצוע 'רשעה' אחרת. ויש שתלו בשאלה זו את הנידון אם חיוב כרת פוטור ממלקות — ע' המאיר לעולם; חדושי הגר"ז"ר בענגיס ח"א מה.ג. וע"ע אבני נזר אה"ע רצג.

וע"ע זכר יצחק יג,ב — חילוק אחר בין חיוב מיתה לחיוב מלקות. וע"ע אבי עזרי (רביעאה) עדות כא,י).

האם חייב לצאת ידי שמים?

במהותו של הפטור, כתבו כמה ראשונים (רש"י ב"מ צא. תוס' כאן לג: ובעוד מקומות. עפ"י הגמרא בב"מ שם. ויש שגרסו כן בגמרא בהדיא — עתוס' ותורא"ש ב"מ צא), שאינו אלא בנוגע לחיוב שבידי בית דין, אבל כדי לצאת ידי שמים — חייב לשלם. גדר חיוב 'לצאת ידי שמים' הנאמר כאן, נראה מדברי השטמ"ק (ב"מ שם)

שהוא חיוב מבחינה ממונית לשלם לחבירו, אלא שאין בית דין כופין על כך, רק אומרים לו: חייב אתה. (ור' בקובץ 'עלה יונה' עמ' קצ, על הגדרת 'לצאת ידי שמים' שבכל מקום.

התוס' (ל. ד"ה הכל) כתבו ששמעון התימני ודאי לית ליה לרבי נחמיה, מדאצטריך קרא למעט אשה שאין בה הויה, והלא בלא"ה פטורה מקנס משום קלב"מ. וקשה הלא צריך ללמוד שאף בידי שמים פטור (כן שמעתי להקשות ממור"ר הגרב"מ אורחי שליט"א). ואולם י"ל שסוברים התוס' (כדבריהם להלן לג, ודלא כהרמב"ם) שבקנס אין חיוב לצאת ידי שמים קודם העמדה בדין.

עוד בחיוב לצאת ידי שמים בקלב"מ בקנס — ע' בשו"ת פרי יצחק ח"א נח ד"ה ומ"ש; חדושי הגר"ר בנגיס ח"ב לו, א ד"ה ועפ"ז.

יש מי שכתב לדייק כן מלשון הפסוק: ...ולא יהיה אסון, ענוש יענשו... ונתן בפלילים' — היינו, כאשר אין מקרה מוות לאשה, מתחייב הוא בבית דין ('פלילים') דמי הוולדות. משמע שאם יהא אסון, בפלילים הוא שפטור, אולם לאמיתו של דבר חייב הוא לשלם. (חדושי מרן רי"ז הלוי על התורה) ולא זו בלבד שחייב לצאת ידי שמים, אלא אף אם יבוא הניזוק ויתפוש ממונו של המזיק — אין מוציאין ממנו. כן כתב רש"י בבבא מציעא (סז). לסברתו, יש כאן חיוב בעצם, אלא שאין בית דין דנים דין ממון כשיש דין חמור ממנו.

ואף על פי שתפישה מועילה, כתב ב'נתיבות המשפט' (כתב) שאסור לניזוק לעשות כן, שהרי מה שמועילה תפישה בכל מקום, היינו משום 'עביד אינש דינא לנפשיה'. וכשם שאסור לבית דין לעשות כאן דין, כך אסור לבעל הדין.

כתב מהרש"ל (י"ם של שלמה, ב"ק פ"ו ו): דברי רש"י שמועלת תפישה, אינם אמורים אלא כשלא נענש בעונש החמור בפועל (כגון שלא התרו בו או בשוגג), אבל אם בוצע העונש, לא תועיל תפישתו. ונחלקו רבותינו האחרונים (קצות החושן ונתיבות המשפט — ר"ס כח) אם חילוק זה שכתב מהרש"ל אמור גם לענין החיוב לצאת ידי שמים; שיטת ה'קצות' שכשנענש בפועל, אין חיוב בידי שמים. וה'נתיבות' חולק על כך.

(בטעם הדברים, יש מי שהסביר, שכשנענש העונש החמור, הרי זה כאילו נכלל בו גם העונש הקל יותר, וכאילו קיבל את כל העונשים המגיעים לו, שבכלל מאתים — מנה (כדברי הרמב"ן ריש מכות). ולכן אין מקום עוד לחייבו אף בידי שמים (קובץ שיעורים). עוד הסבירו: הקש תנא דבי חזקיה — שוגג כמזיד, לא נאמר אלא כלפי הבית-דין, שמצווים לדון דין השוגג כדין המזיד. אבל לענין עצם הפטור חלוקים הדברים, במזיד שחייב מיתה בפועל, דין התורה לפוטרו מכל וכל מן הממון, כאילו לא היה כאן דבר המחייב ממון, אך בשוגג יש כאן 'דבר המחייב', אלא שגזרת הכתוב היא על בית דין לפוטרו, אבל החיוב בעיקרו לא פקע. (בית זבול ח"ב ד. ע"ש שהאריך בענינים אלו ויישב קושיות הנתה"מ על הקצוה"ח. וע"ע בצל"ח פסחים כט. ובדבר שמואל שם; הר צבי כאן ל; אחיעזר ח"א כ,ח).

יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שחולקים על דברי רש"י, וסוברים שאין חיוב תשלומים אפילו לצאת ידי שמים. (ע' רשב"א ושטמ"ק ב"מ צא; ר"ן סנהדרין עב בשם רבנו הוד. וע' שו"ת הרשב"א שב; קהילות יעקב כאן, כג. וכן צידד בזכר יצחק (יב) בשיטת הרמב"ם, שלא הביא בהלכותיו במשום מקום שחייב לצאת ידי שמים בקלב"מ).

חיובי התשלומין לסוגיהם השונים

לפי רוב-ככל השיטות, אין חילוק בין חיובי ממון רגילים, לחיובי קנסות ממוניים שענשה תורה. אמנם לשיטת רבה בדעת רבי מאיר [וכן נוקט רבה עצמו, וכן רב פפא] 'חידוש הוא שחידשה תורה בקנס — אף על גב דמיקטיל משלם' (לד:). ואין הלכה כן אלא כרבי יוחנן וריש לקיש שאר אמוראים (לג:). שאינם מחלקים בין ממון לקנס.

אף על פי כן, שיטת התוס' (ל: ד"ה זר; פסחים כט.) שאין פטור 'קם' ליה בדרבה מיניה' בחיובי ממון הבאים לכפרה, (וכבר דנו אחרונים כיצד יתכן לשיטה זו דין קלב"מ ב'מיתה ומלקות' — ע' קוב"ש ואילת השחר כאן), כתשלומי

תרומה של זר האוכלה. [ומבואר מדברי התוס' שתשלומי מעילה קרן וחומש, אינם כפרה אלא ממון, משום גזילת ההקדש, וכמו שביארו אחרונים]. ומרש"י (פסחים כט. לב.) ומעוד ראשונים משתמע שחולקים על כך. (ע' בצל"ח שם; אג"מ י"ד ח"א רח; קה"י כתובות כג.) ויש מי שחילק בדבר: אם העונש התבצע בפועל, פטור אף מתשלומי כפרה, ואם שגג וכו' שאינו נהרג, חייב לשלם לכפר על נפשו. וכפי הסברא המבוארת לעיל, שכשנענש בחמורה, אמרה תורה לחושבו כאילו כבר בא על כל עונשו (קוב"ש אות צד. וע' מנחת חינוך רפ, מב).

כתבו כמה מן הראשונים: אין פטור 'קם ליה בדרבה מיניה' אלא בחיובי ממון שחייבתם תורה, אבל חיובי ממון שהאדם חייב את עצמו, אינו נפטור מהם. (ע' רשב"א ושטמ"ק בשם הראב"ד ומאירי — ב"מ צא בפירוש מה שאמרו שם 'אתגן אסרה תורה ואפילו בא על אמו'; וכ"ה בשטמ"ק ב"ק ע בשם המאירי. וכן צידד בזכר 'צחק' (יב) בשיטת הרמב"ם. וכן כתב מסברת עצמו בשערי ישר ה, ג ד"ה עוד. וצ"ע שלא הביא דברי הראשונים. וע"ע בשו"ת אבני נזר חו"מ כא, שחקר בדין קלב"מ כשהמתחייב התנה שלא ייפטר מממון). ויש מן הראשונים שכתב שאף בהתחייבות עצמית יש קלב"מ. אלא שעדיין חילוק יש בדבר: כשם שאין בית דין מטילים חיובי ממון, כך אין התורה הטילה חיוב ממון על הנידון בחמורה, ולכן אף לצאת ידי שמים אינו חייב (דלא כשיטת רש"י הנ"ל), אבל כשהיב הוא את עצמו, חייב לשלם מה שנתחייב, אלא שאין בית דין יכולים לכפותו על הדבר. (רבנו דוד — מובא בר"ן סנהדרין עב. וכן צידד בדעת רש"י באמרי בינה (דינים מז) ובבית ישי (קובץ על יד ב"ק אות לג. ושם פירש דעת רבנו דוד שחייב מן הדין לשלם כשהתחייב התחייבות עצמית). וע' קה"י כג. וע"ע במובא להלן לד:).

מצינו דעה המובאת באחד מן הראשונים (המאירי — פסחים כט.), שתשלומין שאדם משלם על כך שנהנה מנכסי אחרים, חייב לשלמם בכל מקרה, ואינו נפטור משום חיוב אחר. לכאורה נראה מפשט סוגית הגמרא (ל: וברש"י ותוס') שלא כדבריו. ויש מקום לחלק; כאן מדובר שכמעט ואנוס על הדבר ('שתחב לו חבירו'), אך כשהאדם מרצונו נהנה משל חבירו אפשר שחייב לשלם. (הגר"י אברמסקי — בספר הזכרון על שמו, עמ' פא. ע"ש שדייק מלשון הגמרא בפסחים שפטור מדמי 'נהנה').

הזמן

אם כי מבואר מפשטות דברי הגמרא, שאומרים 'קם ליה בדרבה מיניה' גם בשני מעשים שונים, כגון 'זר שאכל תרומה וקרע שיראין של חבירו' (ל: וע' בשטמ"ק שיש שהעמידו זאת במעשה אחד) — אף על פי כן צריכים שני החיובים לחול בזמן אחד, וכל שקדם המעשה המחייב מיתה או זה המחייב ממון, את המעשה השני — חייב בשניהם.

אמנם, מבואר בגמרא (לא.) שהקובע הוא זמן עשיית המעשה המחייב ולא זמן חלות החיוב. ולכן בכל עת שהאדם מתחיל פעולה המחייבת אותו מיתה, אם עושה בו בזמן מעשה המחייב ממון — פטור ממנו.

אלא שישנן שתי לשונות בגמרא, כיצד נידון זמן המעשה המחייב בדיוק. ללשון אחת, כל פעולה שאי אפשר בלעדיה כדי לחייב מיתה ('אי אפשר להנחה בלא עקירה'), נחשבת כבר לתחילת המעשה המחייבו. וללשון אחרת, כל עוד יכול האדם לחזור בו ולא לסיים את המעשה, אין מעשה זה נחשב בשלב זה ל'מעשה המחייב' לפטור חיוב אחר. ולכן, המעביר סכין בשבת ברשות הרבים וקרע שיראין בהליכתו, ללשון האחרונה — חייב ממון, שהרי כל עוד לא הניח ונתחייב, יכל לחזור בו. (גמרא לא.). התוס' (לא. ד"ה שעקירה) הוכיחו שיש מן האמוראים שחולקים על עיקר הסברה ש'עקירה צורך הנחה', וסוברים שרק בשעת חיוב המיתה ממש, נפטור מחיוב אחר, ואפילו אם האדם מצידו גמר את פעולתו (כגון שזרק דבר מרשות לרשות ובעוד הדבר באויר חל חיוב ממון), כל עוד לא התחייב, אינו נפטור מממון באותה שעה.

אכן, כתב הריצב"א (מובא בתוס' ל: ד"ה לא. ובעוד מקומות), שבכלל 'בת אחת' נחשב כל דבר מידי, אפילו אם אינו בא כאחד ממש. כגון: רגע פעולת הבליעה ורגע הנאתו שלאחר הבליעה. או: פעולת נגיעת סכין החותך דבר מה, עם רגע היות הדבר חתוך.

הגאון רבי עקיבא איגר (מובא בחידושו לא:): כתב לחדש, שאף קלב"מ בזמן המעשה של 'תנאי החיוב' הממוני — פוטר. היינו, אדם העושה פעולה המחייבת עונש חמור, ואותה פעולה, יש צורך שיעשה כדי לחייבו ממון ואם לא יעשה ייפטר מממון, אף על פי שרגע החיוב הממוני חל רק לאחר זמן — פטור, משום שחיוב המיתה פוטר את כל חיובי הממון המותנים במעשה זה שעושהו בעת חיובו מיתה. ובזה יישב דין קלב"מ באונס את הנערה, אף על פי שבעונש החמור מתחייב בהעראה, ואילו קנס אינו מתחייב אלא בגמר ביאה, אך לפי שההעראה היא תנאי בחיוב הקנס — פטור מממון, כאילו לא הערה. האחרונים האריכו לרדן בחידוש זה. (וע"ע שו"ת אחיעזר ח"א יח; בית זבול ח"ב ב; קובץ ענינים לגרא"ו — חולין קמא. וע"ע במובא להלן לד:).

ממון לזה ונפשות לזה

אם חיוב המיתה וחיוב הממון נובעים ממעשים שאינם קשורים לאדם אחד — דנו הראשונים (על פי הסוגיות בסנהדרין י וב"ק לד) אם אומרים קלב"מ. ויש בדבר שיטות שונות בראשונים וכמה חילוקי דינים. (ע' רש"י ותוס' ריש דף לא, בשם ר"ת וריב"א).

ספק קלב"מ

יש שדייקו מדברי רש"י במסכת בבא קמא (לה). שאין אומרים 'קם ליה בדרבה מיניה' כשיש ספק אם מחויב מיתה. אלא חייב בתשלומין (קובץ שיעורים פד. הוכחתו מדברי הגרעק"א — דחאה בספר הר צבי, שלא דיבר הגרעק"א אלא בחיוב מיתה דקנאים פוגעים בו, שהוא מצד המיתה בפועל — בזה אין קלב"מ בספק, משא"כ בחיוב מיתה שמוצד עיקר הדין, כיון שהחיוב הוא שפוטר ממון ולא אפשרות המיתה בפועל, הוא הדין בספק פטור מממון. ובמה שדן בקוב"ש על ספק קלב"מ בחייבי כריתות — ע"ע באילת השחר). וכן צידד ה'פרי מגדים' (בפתיחה הכוללת להלכות שבת), שהעושה בשבת מלאכה שספק לנו אם מחויב סקילה עליה — אם הזיק באותו זמן, אפשר שחייב לשלם. ואין לדמותו לחייבי מיתות שוגגין, ששם אם היתה התראה היה מתחייב מיתה, אבל בספק — אין חיוב מיתה כלל. (עוד על ספק קלב"מ — ע' חדושי הגרש"ק — ב"ק סי' ל. ובהר צבי שם דף לה).

קלב"מ בנכרי

גוי שנתחייב מיתה וממון — האם אומרים בו 'קם ליה בדרבה מיניה'? מחלוקת הראשונים. (רש"י ותוס' עירובין סב. ובבאור מחלוקתם — ע' שיעורי הגר"ח שמולאביץ זצ"ל — פסחים תשכ"ט, ב ג; תשל"ג, ג. וע"ע רעק"א גטין נג; אחיעזר ח"ג לו, ג).

דף לב

'והא איכא בושת ופגם? — בשוטה. והא איכא צערא? — במפותה' — ועתה אין צריך להעמיד בשוטה, אלא אף בפיקחת פטור מבושת ופגם וצער, שהרי העמידו בבוגרת שהממון שלה ולא של אביה, והרי מחלה לו על תשלומיו. (עפ"י רש"י. וע' גם רמב"ם (נערה ב, י-יא); שו"ת מהרי"ק (קסז) ועוד]. ורש"י פירש לפי שמפותה אין לה צער ולא הזכיר שמוחלת כמו שכתב בבושת ופגם. ואמנם היה יכול לומר גם לגבי צער אלא שהאמת קאמר).